

Tarixdə ilk müəllim xatirə dəftəri: «Şumerli Ludinqirranın həyatı» və ən qədim təhsil anlayışı

Əkbər Nəcəf

Müəllif:

Əkbər N. Nəcəf —
Orta əsrlər ümumi Türk
tarixi tədqiqatçısı.
Azərbaycan, Bakı. E-mail:
ekbernecef@gmail.com

Annotasiya. «Mən şumerli bir müəllim, şair və yazıçıyam. Yaşım 75-dir. Müəllimlik sənətini çoxdan tərک etdim. Ancaq, deyəsən, şairliyim və yazıçılığım ölənə qədər davam edəcək»... Bundan tam 4000 il əvvələ aid olan şumerli bir müəllimin «Xatirə dəftəri» bu sözlərlə başlayır. Həmin dəftər insanlıq tarixinin bilinən ilk müəllim xatirələridir. Tapılan bu mixi yazılı gil kitabələrin birləşdirilib oxunması 60 il ərzində mümkün olmuşdur. Tamamı 23 tabletdən ibarət 1000 sətirlik bu «xatirə dəftəri»nin müəllifi Ludinqirra adlı Nippur sakini şumerli bir müəllim idi. Onun qələmə aldığı xatirələrində özünün şagirdlik və müəllimlik həyatına yer verməsi əsərin qiymətini daha da artırıb. Belə ki, dünya pedaqogika elmi bu əsər sayəsində insanlığın ilk təlim-tərbiyə və təhsil həyatı haqqında ətraflı məlumat sahibi olmuşdur. Məlum olduğu kimi, şumerlər tarixin ilk ictimai-siyasi təşkilatlarını, mədəniyyətini və dövlətlərini yaradan xalq olub. Özlərinin Urmiyə gölü ilə Xəzər dənizi arasında yerləşən, yəni Cənubi Azərbaycanda ortaya çıxmış Aratta diyarından gəldiklərini iddia edən bu xalqın tarixi ölkəmizin ən qədim keçmişi ilə birbaşa əlaqəlidir. Bu iddia doğrudursa, Şumerli Ludinqirranı mənəvi baxımdan özümüzün «ilk müəllimimiz» hesab etməliyik.

Açar sözlər:

Şumer, Ludinqirra, mixi, tablet, şagird, müəllim, dərs, ummiai, edubba.

<https://orcid.org/0000-0003-4075-0300>

DOI: 10.32906/AJES/683.2018.04.33

Məqaləyə istinad: Nəcəf Ə. (2018) *Tarixdə ilk müəllim xatirə dəftəri: «Şumerli Ludinqirranın həyatı» və ən qədim təhsil anlayışı*. «Azərbaycan məktəbi». № 4 (685), səh. 123–132.

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 04.09.2018; Qəbul edilib: 21.11.2018

The first teacher's daybook in history: On the life of Sumerian Ludingirra and the mean of the oldest educational system

Akbar Najaf

Author:

Akbar N. Najaf,
A researcher of general
Turkish history of the
Middle Ages.
Azerbaijan, Baku. E-mail:
ekbernecef@gmail.com

Abstract. We read from the daybook: «I am a Sumerian teacher, poet and writer. My age is 75. I have long left the teacher profession. But, I think, my poetry and writer profession will continue until I die ...» The «Memorial Daybook» of a Sumerian teacher begins with these words, which is about 4,000 years ago. This book is one of the first known teacher memories of human history. It has been 60 years to combine these clay cuneiform inscriptions have found as wedge writings. The Nippur resident, Ludingirra, who was the author of this «Memorial Daybook» of 1000 tablets with a total of 23 tablets, was a Sumerian teacher. In his memoirs he gave his studentship and teaching experience more value. Thus, thanks to this work, the world's pedagogical science has acquired detailed knowledge of the first human-education and education of humanity. As it is known, the Sumerians were the people who created the first social-political organizations, culture and states of history. The history of this people, claiming that they came from the Aratta region, which is located between the Lake Urmia and the Caspian Sea, which originated in southern Azerbaijan, is directly related to the ancient history of our country. If this claim is true, Sumerian Ludingirra should be regarded as «our first teacher» from the moral point of view.

Keywords:

Sumerian, Ludingirra,
cuneiform, tablet, pupil,
teacher, lesson, ummiai,
edubba.

<https://orcid.org/0000-0003-4075-0300>

DOI: 10.32906/AJES/683.2018.04.33

To cite this article:

Najaf A. (2018) *The first teacher's daybook in history: On the life of Sumerian Ludingirra and the mean of the oldest educational system*. Azerbaijan Journal of Educational Studies. Vol. 685, Issue IV, pp. 123–132.

Article history

Received: 04.09.2018; Accepted: 21.11.2018

Giriş

İnsanlığın hekayəsi yazının kəşfi ilə yazılmağa başlandı. Ucu şiş qamış çubuqlarla gil tabletlər üstünə həkk olunan bu hekayələrin ilk yazıcıları şumerlər olublar. Sayı yüz minlərlə olan bu kitabələrin, sadəcə, bir hissəsi oxunmuşdur. Tapılan həmin kitabələr arasında sayı baxımından ilk sırada şumer məktəblilərinə aid tabletlərin yer alması son dərəcə maraqlıdır. Belə çıxır ki, insanlığın ən qədim mədəniyyəti haqqında əlimizdəki ilk yazılı nümunələrin müəllifləri məktəb şagirdləri olublar. Məşhur şumeroloq S.N.Kramerin yazdıqlarına görə, «şagirdlərin gündəlik tapşırıqlar halında hazırladıqları və hər cür nümunələrlə zəngin yüklərlə dərs tableti qazıntılar zamanı ələ keçib. Bu tabletlər «birinci sinif» şagirdlərinin ilk yazı nümunələrindən, «məzun» olacaq yaşa gəlmiş şagirdlərin zərif yazılarına qədər müxtəliflik ərz edir» (Kramer Samuel Noah. 2002, s. 304).

Şumerlər haqqında müasir tarixşünaslıqda çox sayda əsər, məqalə və məlumat mövcud olsa da, onların təhsil sistemi haqqında tədqiqatlar məhduddur. Halbuki, S.N.Kramerin də qeyd etdiyi kimi, bu sahədə saysız kitabə tapılmışdır. Haqqında bəhs edəcəyimiz həmin kitabələrdən biri Ludiqirra adlı şumerli müəllim tərəfindən yazılıb.

Şumer dilində Ludiqirra adı «Tanrının adamı» mənasına gəlir. Tam olaraq hansı tarixdə yaşadığı məlum deyildir. Lakin əsərinin bəzi yerlərində verdiyi məlumatlardan belə aydın olur ki, Ludiqirranın yaşadığı illərdə artıq Şumer krallıqları dövrü başa çatmış və ölkəsi akkadların nəzarəti altına keçmişdi. Buna baxmayaraq, yaşadığı dövrdə hakim dil və mədəniyyət yenə də Şumer dili və mədəniyyəti olduğundan bütün idari və təhsil fəaliyyətləri bu dildə aparılırdı.

Şumerli Ludiqirra müəllim və ədib olub. 75 yaşında özünün həyat hekayəsini yazmaq qərarına gəlib. Ömrünün demək olar ki, tamamını təhsilə sərf edən Ludiqirranın 23 tabletlik kitabəyə həkk etdiyi xatirələri, oxucularda ilk başda eyni hissləri oyadır. Belə ki,

həmin xatirələr insanın, sadəcə, zaman və sahib olduğu maddi dəyərlər baxımından dəyişdiyini, psixoloji cəhətdən eyni qaldığını deməyə əsas verir.

Ludiqirra Şumer şəhər dövlətlərinin tənəzzül edib işğala məruz qaldığı dövrdə yaşamışdır. Bu da təqribən b.e.ə. 2200-cü illərə təsadüf edir. Məhz bu reallıq onu öz xatirələrini yazmağa vadar etmiş və xalqının dəyərlərinin unudulmasını istəməmişdir. Əsərini də eyni hisslərlə yazmağa başlayır:

«Bu xatirələrimi daha çox gələcək nəsillər üçün yazmağa başladım. Bizim xalqımız, dilimiz, adətlərimiz, məişətimiz və sənətimiz (təəssüflər olsun ki) artıq unudulur. Bizim gözəl və mədəni ölkəmizə hər tərəfdən göz dikdilər. Göylərə çatan çoxmərtəbəli qüllələrimizin, görkəmli məbədlərimizin, arı kimi işləyən bazarlarımızın, hər tərəfə gedən karvanlarımızın, dümdüz uzanan yollarımızın, bol məhsul verən tarlalarımızın, çaylarımızda və açdığımız kanallarda sallana-sallana üzən qayıqlarımızın, dolub-daşan limanlarımızın, hər cür bilik öyrədən məktəblərimizin şöhrəti uzaq ölkələrə qədər yayıldığından, ibtidai olan o ölkələrin xalqları bizi qısqandılar. Biz düzəlttik, onlar yıxdılar. Biz yaratdıq, onlar yandırdılar. Xalqımız, hətta hökmdarlarımız tutsaq oldu. Ailələrimiz dağıldı. Tarlalarımız, baxçalarımız laqeydlikdən qurudu. Heyvanlarımız achiqdan tələf oldu. Beləcə, kökləri minlərlə il əvvələ uzanan xalqımız yoruldu. Tab gətirməyəcək vəziyyətə çatdı və aramıza yavaş-yavaş sızıb bizi yeyən əcnəbilərin əlində məhkum oldu. İndi onlar bizi idarə edirlər. Yurduмуza gəldiklərində çox cahil idilər. Bizim sayəmişdə mədəniyyət sahibi oldular. Nə yazıdan, nə tarladan, nə sənətdən, nə dindən, nə təhsildən, nə atdan, nə arabadan, nə aydan, nə də ildən xəbərləri vardı. Hamısını bizdən öyrəndilər. Sonra da «biz tapdıq, biz etdik» – deyə fəxr etməyə başladılar. Bir gün adımızın və mədəniyyətimizin yox olmasından çox qorxuram. Bizim bütün etdiklərimizə və uğurlarımıza onlar sahib çıxacaqlar» (*Sumerli Ludiqirra (Geçmişə Dönük Bilimkurgu)*, Muazzez İlmiye Çığ. 2007, s. 12).

Bu sətirlər şumerli müəllimin şəxsiyyətinin, öz mədəni dəyərlərini qorumaq əzmkarlığının, sadəliyinin və eyni zamanda «milli qürur»unun müasir insandan heç də fərqli olmadığını əyani şəkildə göstərir. Şübhə yoxdur ki, Şumerli Ludinqirra özündən 4 min il sonra yaşayan insanların onun xalqının dilinin kilidini açmaq üçün tam 100 il elmi mübarizə aparacağını və son 80 ildə də həmin dildə yazılmış kitabələri oxuyub minlərlə əsər ortaya çıxaracağına əsla inana bilməzdi. Ancaq onun ən böyük xəyalı məhz bu idi: «Bizim mədəniyyətimiz bəlkə minlərə il sonra yaşayan insanlara da ötürüləcək. Bizim atdığımız təməllər üstündə yeniləri ucalacaq. Ah! Onlar da bizi xatırlayıb, buraxdığımız mədəni irs üçün təşəkkür edə bilsələr, kaş ki...»

«Ludinqirranın həyatı»nda həkk olunan bu sözlər tarixdəki bütün mədəni insanların eyni hissələr, inanclar və dəyərlər üçün mübarizə apardığını təsdiq edir. Ludinqirra bir müəllim kimi özünü mənəvi dəyərlərin daşıyıcısı və qoruyucusu hesab edərək bütün müəllimlərə xas olacaq ən şərəfli vəzifəni icra etməklə, sadəcə, öz şagirdlərini deyil, özündən sonrakı gələcək nəsillərin şagirdlərini də öyrətmək iddiasındadır. Elə müəllimlik məsləyi də bu əxlaqi qayğılarla yoğrulduğu üçün ölümsüzdür.

Şumer məktəbi

Bütün şumerlilər kimi Ludinqirra da özünü «qarabaşlı», ölkəsini isə «Kanqar» adlandırır. Xatirələrini yazmağa başlamadan əvvəl mənsub olduğu kimlik haqqında araşdırma aparan Ludinqirraya görə, şumerlərin ulu babaları Mesopotamiyaya gəlmədir. Onlar «şimal-şərq istiqamətində yerləşən dağlıq bir ölkədən (Aratta)¹ gəlirlər. Lakin bəzilərinin də dediyinə görə, «Dilmun»² adlanan bir yerdən dəniz yolu ilə gəlirlər. Yurdlarını tərk etmələrinə səbəb isti və yağışlı olan ölkələrində böyük quraqlığın yaranması olub. Nə taxıl əkə bilməzlər, nə heyvan yetişdirə bilməzlər. Aclıq və yoxsulluqdan yox olub gedəcəklərini anlayaraq dəstələr halında ölkələrini tərk edib müxtəlif istiqamətdə köç ediblər. Mənim ulu

babalarım olduğu dəstə də cənuba hərəkət edib. ... Biz qarabaşlılarıq. «Niyə özümüzə bu adı vermişik?» deyərək araşdırdığım zaman belə nəticəyə gəldim ki, ulu babalarımız bu diyara gəlmədən əvvəl yaşadıkları yerin yaxınlığındakı qonşu torpaqlarda sarı saçlı, mavi gözlü insanlar yaşayırmış. Böyük ehtimalla, onlardan ayrılmaq üçün belə ad alıblar. İnsan necə sarı saçlı və mavi gözlü olar heç cür gözümdə cəlləndirə bilmirəm, doğrusu, yaxşı göründüklərini də zənn etmirəm. Mənim ölkəmdə belə insan heç olmadı. Biz qara saçlı, qara gözlüyük. Ancaq dərimizin də qarqara olduğunu zənn etməyin. Bədənimizin rəngi buğdaydır».³

Əgər b.e.ə. 2200-cü illərə aid, yəni elə Ludinqirranın yaşadığı tarixlərdə Qədim Çində tsbağa qınına həkk olunmuş yazılar tapılıb oxunmasaydı, şumerli müəllimin dedikləri özünün tam təsdiqini tapmayacaqdı. Belə ki, tapılan ən qədim çincə mətnlərdə də «sarısacılıqlar ilə qarabaşlılar» arasında meydana gələn mübarizələrdən bəhs edilir.⁴ Bu o deməkdir ki, tarixin hansısa bir dövründə insan irqi fiziki görkəminə görə adlar və kimliklər daşmışdır.

Nəticədə, b.e.ə. 4600-4300-cü illər arasında indiki İraq coğrafiyasının cənub hissəsinə gəlib məskunlaşan şumerlər burada ən böyükləri Nippur, Mari, Ur, Laqaş olan şəhər dövlətləri yaradaraq iki min il davam edən

.....
¹ Məndə Aratta ilə «dağlıq ölkə» eyni mənaya gəlir.

² Arxeoloqlar əvvəllər «Dilmun» ölkəsinin Bəhreyn olduğuna inanırdılar. Lakin son dövrlərdə Hollandiya tədqiqatçılarının Bəhreynə apardıqları arxeoloji araşdırmalar bu iddianın əsassız olduğunu ortaya qoydu. Hazırda elmi ədəbiyyatda Dilmun ölkəsinin Xorasan, Bəlucistan, hətta Hindistan ətrafında olduğu iddiası ön plandadır.

³ Şumerli Ludinqirra, s. 14, 15.

⁴ Qədim Çin kitabələrində bununla bağlı məlumatlara rus tədqiqatçıları Q.E.Qrumm-Qrjimaşlo (Zapadnaya Monqoliya i Uranxayski kray, Leninqrad 1926, tom II, s. 11), daha sonra L.N.Qumilyov (İstoriya naroda Xunnu, Moskva: Eskiomo, 2008, s. 16) və ən geniş şəkildə Qaraçay tədqiqatçısı Sofi Tram-Semen diqqət çəkiblər. Bax. Sofi Tram-Semen, Atalarımız Hunlar, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2007, s. 24-31.

böyük bir mədəniyyət təsis etdilər (Woolley C. Leonard. 2012, s. 59-74). Şumerlərin yaratdıqları mədəniyyət insanlıq tarixi üçün kəşflərlə zəngindir. Başda yazı olmaqla mədəniyyətin və texnologiyanın hər sahəsində ilklərə imza atan şumerlərin ən qabaqcıl xüsusiyyətləri elmə, biliyə, təlim-tərbiyəyə və təhsilə əsaslanan bir cəmiyyət qurmaları olub.

Şumerlərdə təhsilə maraq idarəetmə sistemindən qaynaqlanırdı. Şəhər dövlətlərinin oxumağı və yazmağı bilənlərə böyük ehtiyacı vardı. Belə məlum olur ki, məzun olan gənclərin iş problemi yoxdu. Onlar vergi dairələrində, torpaq bölgüsündə, əhali ilə bağlı rəsmi qeydlərin aparılmasında, hüquq sistemində, ticarətdə asanlıqla iş tapa bilirdilər. Buna baxmayaraq, çox az məzun müəllimliyi tərcih edirdi. Buna səbəb müəllim maaşlarının azlığı idi. Ümumilikdə, şumerlər təhsilli insanları «yazıcılar» adlandırırdı. Onlar da öz aralarında elmi səviyyəsinə görə ayrılırdılar: keyfiyyətsiz yazıcılar, yuxarı səviyyəli yazıcılar, məbəd yazıcıları, hökmdar (saray) yazıcıları, fərdi yazıcılar və s. (Kramer. 2002, s. 304).

Şumer məktəblərinə, təlim-tərbiyə sisteminə, tədris proqramlarına, hətta dərslər kitablarına aid çox sayda mixi yazılı kitabə ələ keçirilib. Qədim şumer şəhəri Şuruppaqda aparılan arxeoloji araşdırmalar zamanı b.e.ə. 2500-cü ilə aid çox sayda dərslər tapılmışdır (Kramer. 2002, s. 304). Həmin dərslər ibtidai siniflərdə və ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərin keçdikləri dərslər haqqında kifayət qədər məlumat verirlər.

Şumer məktəbləri darıxdırıcı və sərt qaydalara sahib idi. Şumer dilində məktəb «edubba», yəni «yazı evi» adlanırdı. Təhsil 6 yaşından başlayırdı. Şumerli Ludiqirra məktəbə başladığı ilk günlərini belə xatırlayır:

«Məktəbə başladığım ilk günü həyatım boyunca unutmadım, unutmaram da. 6 yaşım vardı. Atamın əlindən tutaraq küçələri keçirdik. Mən uşaq ağıllıca böyük həyəcan və sevinc içində idim. «Görəsən, nələr olacaq, harada oturacam, kiminlə birlikdə olacam, mənə döyəcəklərimi, sabahdan axşama qədər anamsız necə dayanacam» – deyər fikirləşirdim.

Məktəbdə mənə kimi uşaqların oxuduqlarını eşitmişdim. «Görəsən, onlar mənə sevcəklər, yoxsa sevməyəcəklər» şəklində ağıllıca çoxlu suallar vardı. Digər tərəfdən də orada elm əldə edəcəyim üçün sevinirdim. Hətta (məktəbə başlayacağım günün gecəsi) yuxudan bir neçə dəfə sıçrayaraq oyanmış, sonra bir daha yata bilməmişdim. Göydə gecə ilə gündüz birləşmiş kimi idi. Bir tərəfdən ulduzlar parıldayıb sönərkən, şərq tərəfdən isə qızıl çalan aydınlıq gözüme dəyirdi. Baxçamızda ora-bura qaçdım. Cikkildəyən quşların səsinə qulaq asdım. Həmin gün quşların səsi də bir başqa gəlmişdi mənə. Xidmətçilərimiz qalxmışdı. Bəziləri axırda qoyunları, inəkləri yemləyir, bəziləri də süd sağırdı. Toyuqların dən yeməsi çox xoşuma gəlmişdi. Xidmətçinin əlindən yemi alıb toyuqlara mən atdım. Bu vaxt Günəş Tanrımız ulu yeraltından çıxmağa başladı. «Günəşin doğuşunu izləmək necə gözəldir» – deyər ağıllıca keçirdim. Sonra «görəsən, Günəş Tanrımız olmasa, biz nə edərdik», – dedim, öz-özümə. Anamın bir an əvvəl oyanmasını istəyirdim. Dayana bilməyib otağına girdim və «ana qalx, məktəbə gecikəcəm», – dedim. Anam: «oğlum mən çoxdan oyanmışam, ancaq hələ tezdir deyər yerimdə uzanmışam», – dedi. Sonra atam da qalxdı. Qulların hazırladığı şorbanı içdikdən sonra anam əlimə kiçik bir bağlama verib: «günorta yemək üçün içinə iki yumru çörək qoydum», – dedi. Atam da yazmaq üçün qamışdan düzəltdiyi qalın və incə qələmləri mənə verdi. Tez yola çıxdıq. Küçələri qaçaraq keçirdim. Böyük bir qapıya çatdıığımızda atam mənə: «məktəbə gəldik», – dedi. Həmin yer məbədin bir hissəsi imiş. Bizdə məktəblər məbədlərə bağlıdır» (*Sumerli Ludiqirra*, s. 31-32).

Şumerli Ludiqirra oxuduğu şumer məktəbini ətraflı təsvir edir. Girişində baxçası olan məbəd məktəbləri çox sayda dərslər otaqlarından ibarət idi.⁵ Şumer «edubba»larında

⁵ Arxeoloqlar qədim şumer şəhərləri Nippur, Sippar və Urda məktəb binaları aşkar ediblər. Həmin binaların otaqlarından çox sayda şagirdlərin tapşırıqlarını yazdıqları tabletlər tapılıb.

müəllimlər «ummiya» adlanırdı. Ummia «mütəxəssis», «alim», «müdir» kimi mənalara gəlir. Şagirdlərə «məktəb oğlu», məzunlara isə «köhnə günlərin məktəb oğlu» mənasına gələn adlar verilirdi. Məktəb otaqlarında partalı sisteminin olduğunu təsdiq edən arxeoloji məlumatlar mövcuddur. Stollar bışmış kərpicdən düzəldilmişdir (Kramer, *Sumerler*, s. 311).

Ludinqirranın öz xatirələrində şagirdlərin həsir üstündə oturuqlarını qeyd etməsi, şumer məktəblərində oturaqların olmadığını deməyə əsas verir (*Sumerli Ludinqirra*, s. 32).

Ludinqirra öz xatirələrində atasının onu müəllimə təqdim etdiyində «bu da sizə bəhs etdiyim oğlum Ludinqirra. Onu sizə təslim edirəm. Qoy burada hər cür biliyə yiyələnsin. Əti sənin sümüyü mənim»dir dediyini xatırlayır. Balaca şumerli atasının bununla nə demək istədiyini sonradan qavradığını qeyd edir: «İstədiyən qədər ətini döyə bilərsən, lakin sümüyünü sındırma deməkmiş» (*Sumerli Ludinqirra*, s. 32).

Şumer məktəblərində təlim-tərbiyə metodu çox sərt idi. Müəllimlər əlində dəyənəklərlə gəzirdilər. Ludinqirranın şahidliyinə görə, həmin dəyənəklər müxtəlif formalarda və böyüklükdə qamışdan hazırlanırdı, müəllimlərin əlindən yerə düşürdü.

Şagirdlərin təhsili və təlim-tərbiyəsi

Şumer dilinin mənşəyi mübahisəlidir. İddia edildiyinin əksinə şumerlər bir-birləri arasında bəzi fərqlər olan beş ləhcədə danışırdılar. Həmin ləhcələr «əmədub», «əməgir», «əməku», «əmətuş» və «əməsal» adlanırdı. Onlardan «əmətuş» ləhcəsi qədim şumerlərin danışıq dili idi. «əməsal» isə qadınlara məxsus şumer ləhcəsi hesab olunurdu. Ləhcə müxtəlifliyinə baxmayaraq, şumer dilinin qrammatik quruluşu eyni idi. Şumer dili türk, fin və macar dilləri kimi aqqlütinativ dil adlanır. Aqqlütinativ dillərə aqqlütinativləşən, iltisafı, şəkilçili və şəkilçiləşən dillər də deyilir. Belə dillərdə sözlər və söz birləşmələri kəlmə sonuna əlavə edilən şəkilçilərlə düzəldilir.

Şumer dilinin əlifba sistemi yox idi. Mixi işarələrlə yazılan sözlərin yazı qaydalarını şagirdlər əzbərləmək məcburiyyətində idilər. İbtidai siniflərdə şagirdlərə bir neçə hecalı kəlmələrin oxunuşları və yazı qaydaları öyrədilirdi. Belə məlum olur ki, təhsil sistemi, əsasən, yazı üzərinə qurulmuşdu. Şagird davamlı gil tabletlər üzərində işləmək məcburiyyətində idi.

İbtidai siniflər üçün hazırlanan və arxeoloqlar tərəfindən tapılan dərsliklərdə və şagirdlərə məxsus tapşırıq tabletlərində uşaqların «tu-ta-ti», «nu-na-ni», «bu-ba-bi», «zu-za-zi», «ab-ub-ib» kimi hecaları oxuduqları və yazdıqları aydın olur. Daha sonra cümlələr, ən sonda da inşa keçilirdi. Məzun olan şagirdlərin mükəmməl şəkildə inşa yazması onlar üçün təhsilin uğurlu keçdiyini nümayiş etdirirdi. Arxeoloqlar məzunlara aid çoxlu «inşa dəftəri»ni ələ keçiriblər. Həmin inşa dəftərlərindən dördü tam olaraq şumeroloqlar tərəfindən oxunub. Bu inşalar belə adlanır:

1. Məktəb günləri;
2. Məktəb qoçuları (Ənkimansi ilə Qirinşaq arasındakı mübahisə);
3. Yazıçı və yoldan çıxan oğlu;
4. Bir *uqula* ilə bir yazıçı arasındakı dialog (Kramer, *Sumerler*, s. 309, 312).

Şumerli Ludinqirra məktəbdəki bir gününü belə xatırlayır: «Tabletlərimi əzbər oxudum. Sonra günorta yeməyimi yedim. Sonra yeni tabletimi hazırladım. Daha sonra nümunə tabletimi gətirdilər. Günortadan sonra da qaralama tabletimi gətirdilər. Dərslər qurtarandan sonra evə getdim. Evə daxil olduğumda atam otaqda oturmuşdu. Qaralama tabletimi atama göstərdim. Sonra tabletimi atama əzbərdən oxudum. Çox xoşuna gəldi» (*Sumerli Ludinqirra*, s. 32).

Ludinqirranın sözlərindən belə məlum olur ki, məktəblərdə tədris saatları səhər Günəşin çıxması ilə başlayır, axşama qədər davam edirdi. Bu müddət ərzində şagird öz tableti özü gildən düzəltməli, sonra qaralama tableti yazılarını yazmalı, həmin yazını nümunəvi tableti çevirməli, yazdıqlarını əzbərdən oxumalı, ən sonda tabletlərini qurumaq üçün

məktəbdə saxlamalı idi. Şagirdlərə, sadəcə, qaralama tabletlərini evə aparmağa izn verirdilər. Uşaqlar günorta yeməklərini məktəbdə yeyirdilər. Hər uşaq öz yeməyini evdən özü ilə gətirmək məcburiyyətində idi.

Tədris həyatına yeni başlayan şagirdlər üçün ilk 30 gün hazırlıq müddəti sayılırdı. Bu bir aylıq müddətdə müəllimlər onları nizam-intizama alışdırır, məktəbin ümumi ədəb, əxlaq və təhsil qaydalarını öyrədirdilər. Uşaqlar 1 ayın 6 günü tətillərdən istifadə edirdilər. Həmin günlərin üçü müqəddəs, digər üçü isə dincəlmə günləri hesab edilirdi (*Sumerli Ludinqirra*, s. 32).

Otuz günlük məktəbə hazırlıq müddəti tamamlandıqdan sonra qaydalara əməl etməyən şagirdlər ciddi cəzalandırılırdılar. Maraqlıdır ki, şumer dilində cəza vasitəsi olaraq istifadə edilən dəyənəklər «ət» və «dayaq» söz birləşməsindən yaranıb. Şübhəsiz, müəllimlər şagirdləri yazmağa və oxumağa təşviq etmək üçün başqa vasitələrə də əl atırdılar. Ancaq sözə qulaq asmayan şagirdlər dayaq yeməkdən xilas ola bilmirdilər. Ciddi və müxtəlif dayaq cəzalarının olması şumer məktəblərində nizam-intizamın böyük problem olduğunu deməyə əsas verir. Buna görə də məktəbdən qaçma, məktəbi tərk etmə halları normal qarşılanırdı. Bunu Ludinqirranın xatirələri ilə tapılmış digər inşa mətnləri də təsdiq edir (*Kramer, Sumerler*, s. 311, 313).

Ludinqirra tədris həyatının uzun davam etdiyini qeyd edir. Bəzi kitabələr uşaq yaşlarından başlayan məktəb həyatının yeniyetməlik dövrünə qədər sürdüyünü təsdiqləyir. Bu məlumatları nəzərə alsaq, şumerlərdə də müasir dövrümüzdə olduğu kimi 10-11 illik tədris sisteminin mövcudluğunu iddia etmək olar. Ehtimal ki, 6 yaşından məktəbə başlayan şagird 17-18 yaşında məzun olurdu. Ludinqirranın 14-15 yaşında məktəbə davam etdiyini bildirməsi, şagirdlərin məzuniyyət yaşının 17-18 olduğunu təsdiq edir (*Sumerli Ludinqirra*, s. 34, 45; *Kramer, Sumerler*, s. 311).

Şumer tədris proqramları 10-11 illik məktəb həyatında şagirdlərin dil, riyaziyyat, həndəsə, təbiət, ədəbiyyat dərsləri keçdiklərini göstərir.

Sözlərin oxunuşu və yazılışları, əsasən, uzun siyahılar şəklində salınmış formatda şagirdlərə tədris olunurdu. Əlifba sisteminin olmaması şagirdlər üçün böyük çətinliklər yaratdığına deməyə əsas verir. Siyahı halında öyrədilən sözlər lüğətlər halında qruplaşdırılırdı. Məsələn, ağacdan və metaldan düzəldilən əşyalar, geyimlər, qidalar, heyvan adları, çaylar, ölkələr şagirdlərə ayrı-ayrı siyahılar şəklində keçilirdi. Belə məlum olur ki, şumer məktəblərinin başlıca tədris missiyası uşaqlara lüğətdəki sözləri müəyyən kateqoriyalara ayıraraq onların oxunuş və yazılış qaydalarını öyrətməkdir. Tapılan belə dərsliklər arasında ağacdan hazırlanan əşyaların 1500, qohum-əqrəbə adlarından ibarət 800 kəlməlik söz siyahıları yer alır (*Kramer, Sumerler*, s. 310).

Şumerli Ludinqirraya görə, məktəbdə ən çətin dərslər riyaziyyat və həndəsə hesab olunurdu. O özü vurma-bölmə cədvəlini əzbərləyəne qədər çox çətinliklər çəkdiyini qeyd edir. Daha çətin riyazi məsələlərin həllində isə çox çalışdığını ifadə edir.

Ludinqirra dövründə şumer məktəbləri iki dilli idi. Şagirdlər şumer dilindən başqa akkad dilində də öyrənmək məcburiyyətində idilər. Bunu Ludinqirra belə təsvir edir: «Biz şumerli yerli xalq olaraq şumer dilində danışırıq. Bizi idarə edənlərin dili isə akkad dilidir. Bu iki dil bir-birinə heç oxşamır. Onlar öz dillərini bizə öyrətmək istəyirlər. Əslində, biz də onların dilini öyrənməyə məcburuq. Onların da şumer dilini bilməsi vacibdir. ... (Akkad dilini) öyrənmək üçün isim, sifət, fel kimi əlimizdə qrammatika terminlərini, müxtəlif cümlələri əhatə edən kitablar var. Şumerlərdə-akkadca lüğətlər də hazırlanıb» (*Sumerli Ludinqirra*, s. 350).

Məzun olmaq üçün şagirdlər məktəb bağçasında toplanan müdrik insanlardan ibarət heyət qarşısına çıxaraq imtahan verirdilər. Şumerli Ludinqirra bu imtahanlarda hər il eyni sualların soruşulduğunu, hətta başqa şəhərlərdəki məktəblərdə belə bu sualların dəyişmədiyini, ona görə də, şagirdlərin eyni cavabları özlərindən əvvəlkilərdən əzbərlədiklərini qeyd edir. Şumerli müəllim imtahan

suallarının bir neçəsini öz xatirələrində işıqlandırıb:

«Sual: Yazı sənətinin ilk işarəsi nədir?»

Cavab: Başı üçbucaq formada bir işarət olub, tam 6 fərqli oxunur. Eyni zamanda 60 rəqəmini ifadə edir».

Eyni sualların soruşulmasına baxmayaraq imtahanlar çox həyəcanlı və kəskin keçirdi. Ludinqirra bununla bağlı olduqca maraqlı bir məlumat verir: «Yoldaşlardan biri bir neçə suala cavab verə bilmədi. Özünü haqlı çıxarmaq üçün həmin sualların cavablarının öyrədilmədiyini iddia etdi. Müəllimlərdən biri buna çox əsəbləşdi və (üzünü uşağa tutub dedi): «Bəs özün niyə araşdırıb öyrənmədin. Yekə oğlansan. Buradan etibarən geriye dönüş yoxdur. Yaşlı öküz kimi səni yenidən öyrətmək mümkün deyil. Pozulmuş taxıl kimi zamanın keçib. Bu şəkildə müdrik insanla danışa bilməzsən». Bu sözlərdən sonra şagirdin üzü qırpırmızı qızardı. Müəllimə elə baxdı ki, üsyankarcasına onun üstünə atılmaq istəyirdi. Tam bu vaxt başqa bir müəllim araya girib, daha mülayim səslə ondan başqa suallar soruşdu və o da doğru cavablar verdi. Beləcə, vəziyyəti dəyişdirə bildi» (*Sumerli Ludinqirra*, s. 37).

Ümumiyyətlə, şumer məktəblərində ancaq varlı ailələrin oğlan uşaqları oxuyurdu. Şumerdə qızların məktəbə getdikləri mübahisəlidir. Ludinqirranın xatirələrində qadınların öz ləhcələrində yazıb oxuduqları qeyd edildiyinə görə, şumerlərdə qızlar məktəbinin olduğu ehtimal edilir (*Sumerli Ludinqirra*, s. 40). Təhsil sistemi pullu idi. Çünki valideynlərin hesabına müəllimlərin maaşları ödənilirdi. Təhsilin pullu olması kasıb uşaqların oxumasına maneə təşkil etmirdi. Yəni təhsildə kast sistemi yox idi. Pulunu ödəyən hər uşaq təhsil ala bilirdi. Buna görə də bəzi uşaqlar tətil günləri tarlada çalışaraq pul toplayıb təhsil haqqını ödəyərək məktəbə davam edirdilər. Atası varlı olub dərse hazırlaşmayan tənbel şagirdlər də az deyildi (*Sumerli Ludinqirra*, s. 38).

Məktəbi başa vuran şagirdlər üçün məzuniyyət mərasimi təşkil edilirdi. Həmin mərasimdə çıxış edən məktəb müdiri şagirdlərə

belə deyirdi: «Məktəbin bütün istədiklərini uğurla tamamladınız. Yazı və oxumanın qoruyucusu və kraliçası olan müqəddəs tanrıçamız Nidabanı sevindirdiniz. Bundan sonra sizin biliyinizi o qoruyacaq. Sizə qarşı çıxanlardan uca tanrımız sizi qorusun. Tanrılarımızın sevimlisi və onların nəzərində ən bəyənələn insan olasınız. Adınız ən yaxşı yerlərdə çəkilsin. Dastanlarda xatırlansın. Sevimli tanrıçamız Ninqal tərəfindən bəyənələn, böyük Sahibimiz tərəfindən müqəddəs qəbul edilən insan olasınız» (*Sumerli Ludinqirra*, s. 37).

Şumer müəllimi

Şumerlərdə ali təhsil sistemi yox idi. Ümumi təhsili tamamlayan və məktəbdən məzun olanlar müəllim kimi fəaliyyətlərini davam etdirmək haqqına sahib idilər. Lakin çox az məzun məslək olaraq özünə müəllimlik sənətini seçirdi. Çünki Şumer ölkəsində müəllimlik çətin, eyni zamanda qazancı ən az olan peşə hesab olunurdu.

Şumerli müəllimlər açıq şəkildə şagirdlərdən əlavə pul tələb edirdilər. Əks halda bir çox müəllim öz peşəsinə diqqət göstərmir, uşaqlara lazımi təhsil vermirdi. Bəzi hallarda valideynlər müəllimləri evlərinə qonaq çağırır, ona yeni libaslar hədiyyə edir, qurban kəsir, yemək yedirir və uşağı ilə daha yaxşı məşğul olmasını tapşırırdı. Buna baxmayaraq, müəllimlər səviyyəsi aşağı olan şagirdlərə layiq olmadıqları qiyməti vermirdilər. Ancaq peşəsinə böyük həyəcan və həvəslə sevən müəllimlərin sayı çox idi. Həmin müəllimlərdən olan Şumerli Ludinqirra öz müəllimlik illərini həyəcanla xatırlayır (*Sumerli Ludinqirra*, s. 44).

Ludinqirra müəllimlik həyatına başladığında onu ən yaramaz şagirdlərin toplandığı sinifə rəhbərlik etmək tapşırılıb. Həmin uşaqlardakı qorxunu və həyəcanı yatırmaq üçün Ludinqirra şagirdlərdən tapmacalar soruşduğunu qeyd edir. Uşaqlardan soruşduğu bir tapmaca belə idi:

«Göydə görünən bir saban kimi,
Üstü parça ilə örtülmüş mis qazan kimi,
Tək daban üstündə durana qaz kimi,

İçinə gözü qapalı girilən,
İçindən gözü açıq çıxılan
Ev, nədir o Ev?» (*Sumerli Ludinqirra*, s. 39).

Cavabı «məktəb» olan bu tapmaca eyni zamanda tarixdə ilk yazılı tapmacadır.

Daha sonra uşaqlara şumer dilinin başlıca xüsusiyyətlərini öyrətməyə başlayan Ludinqirranın təhsil metodunun çox sadə və anlaşılıqlı olduğu aydın olur.

«E – ev;
Ete – evdən;
Eşə – evə qədər;
Lu – insan;
Qal – böyük.

Luqal – böyük adam, hökmdar. Bir də yazıda müxtəlif ləhcələrimiz var. Onlar arasında ən çox istifadə olunanı əməgir, qadınlara məxsus əməsal adlanan ləhcələrdir. Qadınlar danışarkən və yazarkən öz ləhcələrindən istifadə edirlər. Biz kişilər də bir qadın və ya tanrıçamızın ağzından deyilən şeir və mahnıları qadın dilində yazarıq» (*Sumerli Ludinqirra*, s. 40).

Müəllimlərin sabit bir müfrədata bağlı qalmadıklarını Ludinqirranın tədris metodundan anlamaq mümkündür: «Mən uşaqlara məktəb kitablarında yer almayan, ancaq ailələrindən və ətrafındakılardan eşitdikləri hekayə və nağılları öyrənib tapşırıq olaraq verirdim. Bəzən elə maraqlı hekayələr gətirirdilər ki. Eyni metodu atalar sözlərimiz üçün də etdim... Həqiqətən də uşaqlar yeni atalar sözləri tapmışdılar. Mən də onları yazdım və başqa məktəblərə göndərmək üçün çoxaltdım» (*Sumerli Ludinqirra*, s. 41).

Verilən bu məlumat müəllimlərin məktəb həyatından araşdırma məqsədilə istifadə etdiklərini göstərir. Bu vasitə ilə Ludinqirra kimi müəllimlər çox sayda şumer atalar sözlərini, nağıllarını, el məsəllərini, dastanlarını toplayıb yazıya alaraq, çoxaltmışdılar. Məhz bu yolla həmin əsərlər əsrlərcə təhsil yolu ilə insanların yaddaşına həkk olunaraq nəsildən-nəslə ötürülmüşdür.

Ludinqirra bu yolla topladığı atalar sözlərindən bəzilərini öz xatirə dəftərində zikr edir:

*Çox yeyən yatmaz.
Açıq ağıza milçək girər.
Qəlbə olan düşmənçilik gətirməz, dildir
insanı düşmən edən.*

*Bir dəfə yalan danışsan, nə qədər doğru
danışsan yenə inandıra bilməzsən.*

Yol gedərkən ayağını sağlam at.

*Yoldaşlıq bir gün davam edər, qohumluq
bir ömürdür.*

*Yaxşı geyinən insanın qarşısında hamı
əyilir.*

İtsiz kəndin qoruyucusu tülkü olar.

Vaxtını boşa keçirdin nə işə yaradı?

Madam ki bilirsən, niyə öyrənirsən?

(*Sumerli Ludinqirra*, s. 42).

Şumerli Ludinqirra müəllimlik həyatı boyunca məktəbdə müşahidə etdiyi şumerlərə məxsus adətləri, ənənələri, davranışları böyük səbrlə yazıya keçirərək, bunların bəzilərini öz təhsil metodikasına tətbiq etmiş, bəzilərinin də unudulub yox olmaması üçün yazıya almışdır.

Ludinqirra tam 45 il müəllimlik etdiyini yazır. O bu müddət ərzində məktəb müdirliyi vəzifəsinə qədər yüksəldiyini, çox sayda şagirdə təhsil verdiyini, həmin şagirdlərin daha sonra saraylarda, məbədlərdə, hətta varlı insanların şəxsi yazıçısı olaraq çalışdıklarını qeyd edir. Tələbələri arasında şəhər başçısı, həkim, vali, müfəttiş olanlar da varmış.

Müəllimlik fəaliyyətini tamamlamaq Ludinqirraya çox ağır təsir göstərmiş. Bir müddət özünə gələ bilməyən Ludinqirra həmin illəri belə xatırlayır: «Müəllimlikdən ayrıldığı zaman «həyatımın sonu gəldi», – deyə böyük bir ümitsizliyə qapıldım. Bir müddət sonra özümü topladım və əlimdən gəldiyi qədər çalışmalarıma davam etməyə qərar verdim. Xatirələrimi yazmağa başlamaqla damarlarıma yeni qan gəldi. Bunu bitirmədən də heç ölmək niyyətində deyiləm» (*Sumerli Ludinqirra*, s. 44).

Elə bu əsərlə Şumerli Ludinqirranın adı insanlığın yaddaşında adı tarixə məlum olan «ilk müəllim» kimi həkk oldu. Həmin müəllimin tariximizdə iz qoymuş bir xalqa mənsub olması daha böyük maraq doğurur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Koroğlu Kamalettin. (2012) Eski Mezopotamya Tarihi, Başlangıcından Perslere Kadar, İstanbul: İletişim Yayınları.
2. Kramer Samuel Noah. (2002) Sümerler: Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri, Çeviren Özcan Buze, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
3. Qrumm-Qrjimaylo Q.E. (1926) Zapadnaya Monqoliya i Uranxayski kray, Leninqrad, tom-II.
4. Qumilyov L.N. (2008) İstoriya naroda Xunnu, Moskva: Eksmo.
5. Sofi Tram-Semen. (2007) Atalarımız Hunlar, İstanbul: Kaynak Yayınları.
6. Sumerli Ludingirra. (2007) (Geçmişe Dönük Bilimkurgu), Muazzez İlmiye Çığ, İstanbul: Kaynak Yayınları.
7. Woolley C. Leonard. (1929) The Sumerians, Oxford: Clarendon Press.